

УДК 504.03:316

А. В. Лесь

к.е.н.

А. В. Ращенко

к.е.н.

Житомирський національний агроекологічний університет

СОЦІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Доведено необхідність здійснення соціального аналізу екологічних проблем. Наведено тлумачення терміну «аналіз», визначено сутність та мету проведення соціального аналізу. Побудовано концептуальну схему соціального аналізу екологічних проблем, де показано етапи здійснення соціального аналізу, його компоненти як обов'язкові складові, що забезпечують повноту його проведення, та індикатори як групи показників, за якими здійснюється оцінка соціального середовища, наслідків впливу на нього екологічних проблем, роль сприйняття суспільством негараздів у екологічній сфері тощо. Наведено детальну характеристику компонентів та індикаторів соціального аналізу. Встановлено, що основним завданням соціального аналізу екологічних проблем є визначення готовності населення до участі у запровадженні екологоорієнтованих заходів.

Ключові слова: екологічні проблеми, соціальний аналіз, індикатори, компоненти, довкілля.

Постановка проблеми

На даному етапі розвитку суспільства виникла необхідність вирішення гострих екологічних проблем, пов'язаних із забрудненням ґрунтів, повітря, водних джерел, нестачею багатьох природних ресурсів, які є необхідними для життя людини. Слід зазначити, що такі екологічні негаразди призводять до виникнення негативних екологічних, економічних та соціальних ефектів. Реаліями для України нині є надмірне техногенне навантаження, особливо у економічно розвинутих регіонах, що супроводжується негативним впливом на здоров'я людей. Будь-які заходи із вирішення екологічних проблем не можуть бути успішно реалізованими ізольовано від суспільства, адже роботи та завдання виконуються на конкретній території, за активної участі або підтримки людей. Відтак, постає необхідність у проведенні соціального аналізу екологічних проблем, що дозволяє оцінити активність та готовність населення до їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень

Дослідженням проблем проведення соціального аналізу займаються науковці В. І. Курбатов, Н. В. Зіновчук, Л. Д. Пономарьов, Л. П. Швець та ін. Проте, більшість із існуючих наукових праць присвячено здійсненню соціального аналізу у рамках реалізації передпроектних досліджень, тому вони не

враховують особливостей вивчення екологічних аспектів. Відтак, деякі теоретичні та практичні питання щодо соціального аналізу екологічних проблем потребують додаткових досліджень.

Мета, об'єкт та методика дослідження

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад здійснення соціального аналізу екологічних проблем, висвітлення необхідності проведення соціального аналізу, характеристика основних його складових та індикаторів. Об'єктом дослідження є процес проведення соціального аналізу у сфері екології. Предметом дослідження – окремі теоретичні аспекти соціального аналізу екологічних проблем.

У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема метод індукції та дедукції для пошуку, збору, систематизації, аналізу й узагальнення інформації щодо соціального аналізу екологічних проблем. Абстрактно-логічний та монографічний методи використано для визначення змісту й мети соціального аналізу. Діалектичний метод пізнання, а саме – системний підхід – для вивчення явищ та процесів, пов'язаних із здійсненням соціального аналізу екологічних проблем.

Результати досліджень

Розробка та реалізація природоохоронних заходів потребує ґрунтовної аналітичної підготовки, зокрема аналізу екологічної, соціальної та економічної сфер. І. В. Попович визначив науковий прийом аналізу так: «при вивченні складних суспільних явищ необхідно їх розчленувати на складові сторони, властивості, частини та досліджувати їх окремо, виявляючи закономірності розвитку» [6]. Очевидно, що такий прийом доцільно використовувати і для вивчення об'єктивних законів виникнення, поширення та подолання екологічних проблем, у тому числі і їх соціальний аспект. На нашу думку, соціальний аналіз екологічних проблем передбачає дослідження закономірності розвитку, взаємозв'язки та взаємозалежності соціальних й екологічних явищ і процесів, з метою формування підґрунтя та розробки заходів щодо вирішення екологічних проблем, раціонального використання ресурсів, поліпшення стану довкілля тощо. Отже, метою соціального аналізу є визначення сприйняття населенням регіону, в якому спостерігаються екологічні наслідки антропогенного впливу на довкілля, екологічних проблем, розробка стратегії мінімізації чи усунення негативних екологічних наслідків, що дає змогу здобути підтримку населення, досягти цілей та поліпшити характеристики соціального середовища.

Комплексний підхід до соціальної оцінки екологічних проблем передбачає визначення їх впливу на людей, які знаходяться у регіоні виникнення та впливу екологічних негараздів. Доволі часто нехтування соціальними аспектами при розробці заходів із вирішення екологічних проблем призводить до невдач,

оскільки вони заходять у суперечність із традиціями, цінностями та звичками людей, не беруть до уваги їх соціальну організацію, мотивацію тощо. Особливістю соціального аналізу є неможливість кількісної характеристики багатьох соціальних змін й результатів, що супроводять виникнення екологічних проблем, їх вплив на населення та шляхи вирішення.

Крім того, оцінка небезпеки екологічних проблем різними соціальними групами може бути діаметрально протилежною, оскільки йдеться про їх суб'єктивні інтереси. Проблема суб'єктивності оцінок знаходить свій вияв і у збиранні, опрацюванні та аналізі інформації, яка лежить в основі прийняття рішень. Тому оцінка соціальних аспектів проблем значно залежить від повноти та вичерпності інформації щодо сприйняття населенням й впливу на нього екологічних негараздів. Адже саме населенню подекуди необхідно вживати заходи із мінімізації або усунення екологічних проблем.

Соціальний аналіз передбачає не лише фіксацію існуючого рівня, а й прогнозування зміни показників під впливом екологічних проблем. Однак, слід обережно ставитися до проектування соціальних показників, оскільки багато з них мають тісний взаємозв'язок. Так, зміна вікової структури населення сприятиме і трансформації суспільного й майнового статусу, змінам у житлових потребах та соціальних послугах. Прогнози соціального середовища мають враховувати весь спектр можливих впливів, а не лише змін, зумовлених екологічними чинниками. Різнобічний аналіз цих показників дає можливість визначати зрушення, що відбуваються у соціальному розвитку при вирішенні екологічних проблем [5].

У процесі визначення теоретичних аспектів важливо виокремити основні етапи соціального аналізу екологічних проблем. Першим етапом є визначення гіпотез, достовірність яких встановлюватиметься у даному дослідженні. Другий етап включає оцінку населення, що мешкає в зоні впливу екологічних проблем, з погляду демографічних та соціокультурних особливостей, умов проживання, зайнятості, відпочинку й встановлення ступеня впливу екологічних чинників на ці параметри. Третій етап передбачає визначення рівня адекватності заходів із мінімізації негативних впливів культури та організації населення у районі дії екологічних проблем. Завершується соціальний аналіз екологічних проблем розробкою стратегії забезпечення підтримки заходів із вирішення екологічних проблем на всіх стадіях планування, підготовки та реалізації зі сторони населення регіону.

За результатами теоретичних узагальнень побудовано концептуальну модель соціального аналізу екологічних проблем (рис. 1). У моделі показано етапи здійснення соціального аналізу, його компоненти як обов'язкові складові, що забезпечують повноту його проведення та індикатори як групи показників, за якими проводиться оцінка соціального середовища, наслідків впливу на нього екологічних проблем, ставлення населення тощо.

Розглянемо детальніше компоненти соціального аналізу екологічних проблем. Регіон дослідження передбачає, по-перше, визначення регіону, розміру території, яка перебуває у сфері впливу екологічних проблем. І, по-друге, характеристику етнічно-культурного середовища, демографічного та соціально-економічного стану регіону.

Культурні традиції та поведінкові мотиви зумовлені соціокультурним середовищем. Культурні традиції лишаються незмінними протягом життя багатьох поколінь внаслідок незмінності середовища, в якому перебуває спільнота, однак, в умовах соціокультурних інновацій, на зміну стабільним формам і соціальним структурам приходять нові. Це, звичайно, пов'язано з переходом до нових видів і способів діяльності, коли у суспільну діяльність включаються нові демографічні групи. Наприклад, сучасний розвиток підприємництва в Україні активно залучив підлітків у сферу суспільного виробництва (сімейний бізнес, розповсюдження газет, сфера обслуговування). Це дістало відображення у зниженні рівня освіти, зміщенні етичних і моральних норм [4].

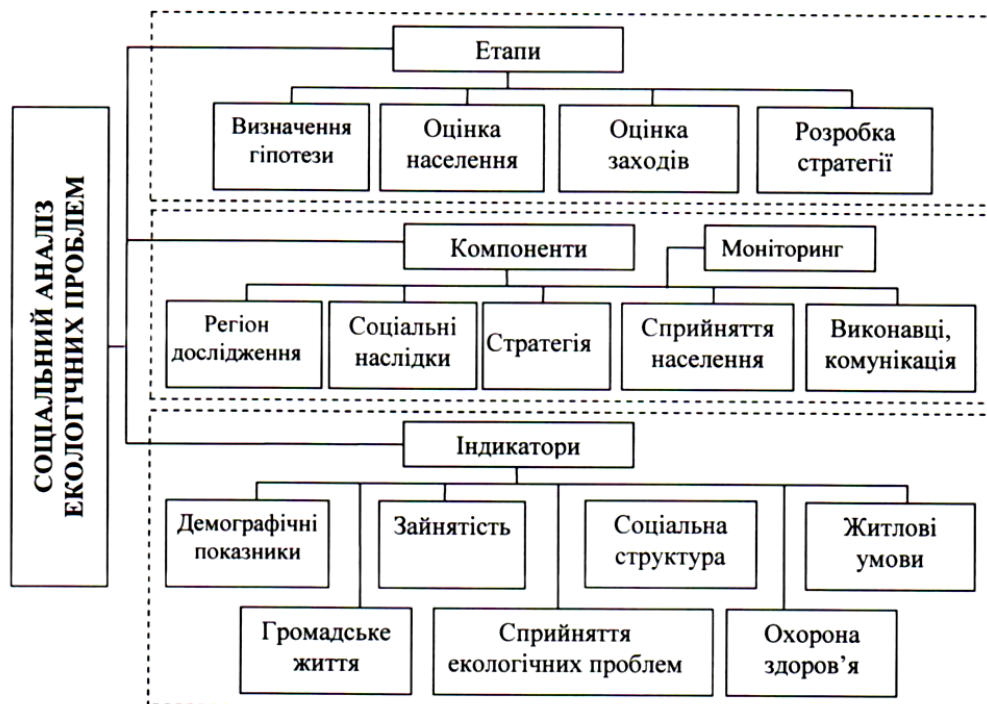

Рис. 1. Концептуальна схема соціального аналізу екологічних проблем
Джерело: власні дослідження

Надзвичайно важливим аспектом вивчення регіону є характеристика демографічних процесів, які належать до числа найбільш стійких, оскільки формуються десятиліттями під впливом безлічі різноманітних факторів (природно-кліматичних, соціально-економічних, історико-релігійних). Глибина демографічних досліджень коливається від «статистичного вивчення населення» до «вивчення людських колективів» [4].

Етнографічну структуру населення подають за статтю, віком, належністю до певної етнографічної групи, станом здоров'я, рівнем освіти та територіальним розподілом населення. Ця структура може бути доповнена показниками демографічної поведінки: сімейним станом, кількістю дітей і типом сім'ї. При дослідженні демографічної ситуації розглядаються культурні традиції, структура зайнятості, рівень доходів, житлові умови [2].

Демографічний аналіз може засвідчити забезпеченість робочими місцями, соціальної мобільності та міграційних потоків. Завдання аналітиків полягає у визначенні впливу найважливіших етнічно-демографічних і соціокультурних характеристик на структуру і темпи економічного розвитку, структуру споживання, ставлення до праці, види діяльності, яким віддається перевага [2].

Вважається за необхідне окремо дослідити соціальні наслідки впливу екологічних проблем. Будь-які екологічні проблеми територій можуть здійснювати негативний вплив на фізичний, матеріальний та моральний стан суспільства, знижувати благополуччя й життєдіяльність. Слід зауважити, що найбільш актуальним серед соціальних наслідків екологічних проблем є погіршення загального стану здоров'я населення, що, у свою чергу, призводить до зниження працездатності.

Разом із соціальними наслідками слід також досліджувати рівень сприйняття населенням небезпеки та наслідків екологічних проблем. Саме даний компонент дозволяє визначити ступінь задоволеності життєвих потреб населення й готовність підтримки у організації та реалізації заходів щодо зменшення негативного екологічного впливу. Адже одним із основних завдань соціального аналізу екологічних проблем є виявлення активності і готовності населення до участі у запровадженні екологічних проектів та програм.

Розробка стратегії передбачає проектування соціального середовища та забезпечення підтримки заходів щодо вирішення екологічних проблем населенням регіону. Успішність реалізації стратегії залежить від виконавців запланованих заходів. Логічним є відведення окремого дослідження саме пошуку і залученню до розробки заходів всіх зацікавлених осіб та сприяння ефективним комунікаціям між учасниками. Стратегія є, насамперед, довгостроковим планом, що супроводжується безперервним аналізом та моніторингом. Тому моніторинг є невід'ємним компонентом соціального аналізу екологічних проблем.

Найбільш поширена система показників, яку використовують у соціальному аналізі, передбачає застосування семи груп індикаторів. Система показників така:

- демографічні показники враховують чисельність населення; динаміку зміни чисельності; густоту (кількість мешканців на 1 км²); урбанізованість (частка населення, що проживає в містах); вікові й етнічні пропорції; структуру сімей та співвідношення статей за віковими групами;

- показники зайнятості передбачають розрахунок чисельності працездатного населення, рівня безробіття, плинності кадрів за професійними групами, структуру робочої сили за віковою й статеву ознаками, а також наявність вакансій та пропорції робочої сили для різних професійних груп;

- показники «соціальна структура» визначаються рівнем освіченості; часткою студентів у загальній кількості населення, осіб з вищою освітою, науковців, структурою населення за майновим статусом; професійною структурою населення; кількістю працівників, зайнятих у матеріальному та нематеріальному виробництвах;

- показники житлових умов передбачають визначення частки сімей, що мешкають у приватних будинках, частки населення, що проживає у власних квартирах;

- громадське життя оцінюється показниками наявності професійних, етнічних, релігійних, політичних організацій та участю населення у таких організаціях; рівнем суспільних проблем, що порушуються локальними засобами масової інформації; кількістю програм, що були ініційовані громадськими організаціями та виконуються;

- показники охорони здоров'я передбачають висвітлення кількості лікарів та лікарняних ліжок на 1 тис. осіб; рівень дитячої смертності; частку коштів бюджету, що виділяється на охорону здоров'я; кількість зареєстрованих хворих у розрізі хвороб [5];

- сприйняття населенням екологічних проблем визначається рейтингом найбільш небезпечних екологічних проблем регіону (за оцінкою населення); часткою населення, готового запроваджувати заходи із усунення екологічних проблем; ставленням населення до окремих екологічних проблем.

Практичне здійснення аналізу у розрізі наведених груп індикаторів дозволить отримати необхідні дані щодо соціальної складової вирішення екологічних проблем. Отриману інформацію доцільно використовувати як підґрунтя для розробки та реалізації низки природоохоронних заходів. Адже, в першу чергу, громада обізнана щодо нагальних екологічних проблем свого регіону, які впливають на якість їх життя. По-друге, саме суспільство визначає ефективність запровадження екологічних проектів та програм.

Висновки та перспективи подальших досліджень

У результаті проведеного дослідження доведено необхідність проведення соціального аналізу екологічних проблем. Побудовано концептуальну схему соціального екологічного аналізу, яка передбачає етапи (визначення гіпотези, оцінка населення, оцінка заходів та розробка стратегії), компоненти (регіон дослідження, соціальні наслідки, сприйняття населення, стратегія, виконання й комунікація, моніторинг) та індикатори (демографічні показники, зайнятість, соціальні структура, житлові умови, громадське життя, сприйняття екологічних проблем й охорона здоров'я).

Встановлено, що основним завданням соціального аналізу екологічних проблем є визначення готовності суспільства до участі у запровадженні екологоорієнтованих заходів. Дії населення, їх обізнаність та активність визначають можливість й успішність розробки та реалізації заходів із усунення екологічних проблем.

Враховуючи вищенаведене подальші дослідження будуть спрямовані на проведення соціального аналізу екологічних проблем Житомирської області, а також розробка пропозицій щодо необхідного комплексу заходів.

Література

1. Аналіз вигід і витрат: практ. посіб. / пер. з англ. С. Соколів ; наук. ред. О. Кілевича ; Секретаріат Ради Скарбниці Канади. – 2-ге вид. – К.: Основи, 1999.
2. Вісящев В. А. Наукові засади передпроектних досліджень і обґрунтувань: монографія / В. А. Вісящев. – Севастополь: Вебер, 2003. – С. 243–255.
3. Колтынюк Б. А. Инвестиционные проекты: учебник / Б.А. Колтынюк. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000.
4. Курбатов В. И., Курбатова О.В. Социальное проектирование. – Учебное пособие. – Ростов н/Д.: Феникс, 2001. – 416 с.
5. Пересада О. А. Моніторинг інвестиційних проектів / О.А. Пересада // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 228– 247.
6. Пономарёв Л. Д. Проектный анализ: Конспект лекций (для студентов специальности 6.0502) / Л. Д. Пономарёв . – ДИТМ МНТУ, 2004. – 113с.
7. Попович И. В. Методика экономических исследований в сельском хозяйстве : учеб. пособие / И. В. Попович. – 4-е изд., перераб. – М. : Экономика, 1982. – 216 с.
8. Тавокин Е. П. Основы методики социологического исследования : учеб. Пособие / Е. П. Тавокин. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 239 с.
9. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности/ В. А. Ядов. – 3-е изд., испр. – Москва : Омега-Л, 2007. - 567 с.
10. Social analysis and social action [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.gwu.edu/~ccps/etzioni/A60.pdf>
11. Social media analytics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://searchbusinessanalytics.techtarget.com/definition/social-media-analytics>